Відокремлений структурний підрозділ «Морський фаховий коледж
Херсонської державної морської академії»
Бібліотека

Історична мандрівка

Козацькими шляхами Чорного моря: кошовий отаман Сидір Білий

(До 310-ї річниці від дня народження)

Сидір Білий – запорозький старшина, кошовий отаман Чорноморського козацького війська, командувач Чорноморської козацької флотилії, перший дворянський голова Херсонського повіту.

Кошовий отаман Сидір Гнатович Білий – цікава й водночас недостатньо висвітлена постать української козацької історії. Він був одним із керівників запорожців, першим кошовим отаманом Чорноморського козацького війська та командувачем козацької флотилії під час російсько-турецької війни 1787–1792 років.

Сидір Білий народився у 1716 році в старовинній козацькій родині на території сучасної Херсонщини. В молоді роки навчався у Києво-Могилянській академії, після чого подався на Січ. Вступив до запорозького товариства юнаком, навчався в січовій школі старшин.

Через виняткові здібності його ще в молоді роки обрали на посаду військового осавула. В цьому чині Сидір Білий брав участь у багатьох морських і сухопутних походах на Дунай і в Крим. В цих походах зростав його авторитет і досвід як козацького командира і як моряка.

Упродовж 60-х років XVIII століття він неодноразово виконував особисті доручення кошового отамана Петра Калнишевського.

Після ліквідації Запорозької Січі у 1775 році Білого як бойового

козацького офіцера і дворянина було звільнено зі служби у чині майора і призначено керівником Новоселицького повіту під Херсоном.

Сидір Білий очолив рух за відновлення козацтва, він дбав про захист прав запорожців та про повернення відібраних козацьких земель.

На той час у Херсоні, на закладених з початку 1779 року верфях вже організовувалося будівництво нового покоління великих вітрильних кораблів – корветів, фрегатів та лінійних кораблів. Кораблі для Дніпровської флотилії будувались у Херсоні, а для козацького флоту – на Хортиці. Сидір Білий з колишніми запорожцями брав у будівництві найактивнішу участь, займався комплектуванням екіпажів та їхньою підготовкою.

Збудована у Херсоні Дніпровська флотилія була передислокована в Крим, в Ахтіарську гавань (нині Севастопольську). Здійснити перший похід Дніпровської флотилії «великого моря» було доручено козацькому отаману (й майору російської імператорської армії одночасно) Сидору Білому. Вранці 1 травня 1783 року 16 великих вітрильних кораблів Дніпровської флотилії увійшли в Ахтіарську гавань і стали на якорях у теперішній Севастопольській головній бухті.

У травні 1783 року – передавши Дніпровську флотилію віце-адміралу Ф. Клокачову, Сидір Білий повернувся до Херсона, де очолив Лиманську гребну флотилію «малого моря», яку ще треба було збудувати. На відміну від севастопольської ескадри, гребна флотилія мала складатися з вітрильно-гребних суден, призначених для висадки десанту і тарану важких лінійних кораблів.

Лиманська гребна флотилія до 1787 року була збудована. Флотилія дислокувалася переважно в Глубокій пристані (нижче Херсона) та поблизу Вітовки (сучасний Корабельний район Миколаєва).
В лютому 1787 року запорожцям повернули їхні клейноди та прапори, серед яких був білий прапор з синім хрестом. Цей прапор став також морським прапором козацької флотилії і згодом був взятий за основу морського прапора флоту УНР в 1918 році. Сидір Білий на коші зустрічав клейноди дуже урочисто. На урочистому засіданні військової ради клейноди освятили, провели молебень зі всім кошем, салютували з гармат. Як колись Петро Калнишевський, що в цей час, закований в кайдани, сидів ув'язнений у сирій ямі Соловецького монастиря, так тепер Сидір Білий щиро вірив, що вірною службою і пролитою в боях козацькою кров'ю можна заслужити в колонізаторів право вільного життя на рідній землі.

У грудні 1787 року українські козаки перейшли з Прогноїв (Прогноївська паланка) до Васильківського урочища в гирлі Дніпра, де заклали Васильківську Січ. На раді кошовим отаманом обрали Сидора Білого, суддею Антона Головатого, якого призначили ще й командиром Лиманської гребної флотилії. Складалася флотилія з двох ескадр – традиційних козацьких чайок та скампавеїв (бригантин), що призначалися для тарану великих кораблів і висадки десанту.

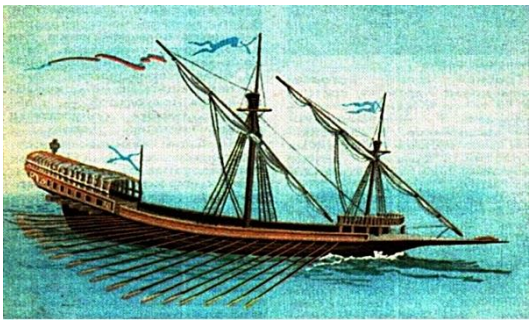

Згодом, під час формування «Війська вірних козаків», флотилія стала офіційною морською силою чорноморців і деякий час була найбоєздатнішою частиною всього Чорноморського флоту імперії на театрі воєнних дій.

Лиманська гребна флотилія відіграла вирішальну роль у розгромі потужного турецького флоту під керівництвом Гасан-паші під час облоги фортеці Очаків у 1788 році.

На початку травня 1788 року у Дніпровський лиман увійшла турецька ескадра під командуванням капудана-паші Ескі-Гасана ель Газі, що складалася з 13 лінійних кораблів, 15 фрегатів, 32 дрібних суден. Основною її метою було здобуття Кінбурна й можлива висадка десанту для атакування Херсона. Він планував знищити базу, де будувався новий флот.

Проти турків спорядили Дніпровський парусний флот Пола Джонса, галерний флот принца Нассау і Козацьку флотилію під керівництвом Сидора Білого.

7 червня 1788 року козацька флотилія під командуванням Антона

Головатого і Сидора Білого, яка складалася з морських чайок та 6 456 козаків, у Дніпровському лимані нанесла поразку турецькій ескадрі Гасан-паші. Турецький флот Гасан-паші з 57 кораблів вийшов з Очаківської гавані і, заблокувавши лиман, відкрив вогонь по Лиманській гребній флотилії. У цей час подув зустрічний сильний вітер, і флот ставав легкою здобиччю турецьких артилеристів, які розстрілювали з далекої відстані судна Лиманської флотилії.

Чорноморська козацька флотилія знаходилася в третій лінії, командував нею Антін Головатий, а на передній чайці перебував отаман Сидір Білий. Козаки, швидко зорієнтувавшись в обстановці, вирішили зв'язати турецьку ескадру ближнім боєм, з урахуванням того що їх скампавеї мали пристосування для абордажу, а на бортах козаків, які були готові до бою як сучасна морська піхота, і володіли навичками абордажного бою.

Козацькі чайки на веслах зі спущеними вітрилами взяли на буксири неповороткі скампавеї та, незважаючи на турецький вогонь, почали підтягувати їх до турецьких кораблів. Потім, відчепивши буксири, увійшли у проміжок між скампавеями і також ударили на абордаж. Скампавеї вже таранили турецькі судна, піхотинцям допомагали козаки. Козаків підтримав гарматним вогнем лінійний корабель «Володимир» під командуванням контр-адмірала Пола Джонса.

Гасан-паша, з'ясувавши, що справа складається негаразд, подав команду виступати під захист гармат острова Березань. У цьому бою турки втратили три лінійних кораблі Героями дня стали запорожці та їхній командир - Антін Головатий

17 червня у лимані поблизу Очакова спалахнув новий морський бій. Кілька кораблів Ескі-Гасана**,** маневруючи на мілководді, сіли на мілину. Лиманська флотилія сміливо їх атакувала – в повітря злетіло шість турецьких фрегатів, три лінійних кораблі та біля десятка сандалів. Запорожці оточили та спалили флагманський корабель Гасана-паші, захопивши адміральський прапор.

Берегові батареї не дозволяли турецькому флоту організувати бойовий

ордер, що змусило турецький флот втікати від козацької флотилії у відкрите море.

У цьому бою запорожці, хоч і виграли битву, понесли втрати. Під час абордажних боїв загинуло 18 козаків, в полон потрапило 235 козаків, картеччю було важко поранено і кошового отамана Сидора Білого. Після бою козаки доставили його в Кінбурнську фортецю, де йому були надіслані лікарі. Та це не допомогло кошовому.

20 червня 1788 року від ран, отриманих в бою, Сидір Гнатович Білий помер. Його поховали за старовинним запорізьким звичаєм (під гарматний салют) всередині Олександрівської фортечної церкви.

Під час Кримської війни (1853–1856 рр.) Кінбурнську фортецю та церкву повністю зруйнував флот союзників. Оригінальна могила отамана була втрачена.

Пізніше на Кінбурнському півострові встановили символічний кам'яний пам'ятник-хрест на згадку про легендарного отамана.

Він був розташований на території колишньої Кінбурнської фортеці

(Миколаївська область), біля місця, де колись стояла Олександрівська церква.

14 лютого 2023 року історик, очільник ГО "Бузький гард", командир взводу ЗСУ Ілля Зелінський повідомив у Facebook: «Надгробок першого отамана Чорноморського козацького війська було втрачено після численних військових баталій на півострові».

Сидір Білий увійшов в історію звитяжною славою перемоги під Очаковом, визволення українського чорноморського узбережжя під прапором (прямий синій хрест на білому полі), який став основою сучасного Військово-Морського Прапора ЗС України.

Укладачі: Ірина МОСЕЙЧЕНКО, бібліотекар

Лідія Писанець, адміністратор бази даних

Редагувала: Ганна ПРОКОПЧУК, завідувачка бібілотеки